

Kurtuluş Kayalılı'nın Kemal Tahir Okuması: Yerli Düşünce, Tarihsel Süreklilik ve Entelektüel Kıstaslar

Kurtuluş Kayalılı's Reading of Kemal Tahir: Indigenous Thought, Historical Continuity, and Intellectual Criteria

Mehmet Ali Akyurt^a

^aDoç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye,
Eposta: mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr

ÖZ Kurtuluş Kayalılı'nın Kemal Tahir'e yaklaşımı, Kayalılı'nın Türk düşünce tarihine ve yerli entelektüel üretime ilişkin genel metodolojisi ve değerlendirme kıstasları çerçevesinde anlaşılabilir. Kayalılı'nın, Kemal Tahir'i bu kadar önemsemesinin arkasında, yalnızca bir edebi mütalaa değil, Türkiye'de düşünsel süreklilik arayışı, tarih-toplum ilişkileri, "yerlilik" meselesi, teori-pratik ilişkisine dair hassasiyetler, entelektüel özerklik ideali ve "dışa dönüklük" eleştirisi vardır. Kayalılı Türk entelektüellerini değerlendirmek üzere birtakım kıstaslar geliştirmiştir: Batılı teorilere mesafe, yabancı düşünürlerle seçici ilişki, entelektüelin bağımsızlığı, kendi entelektüel dönüşümünü açıklayabilme yeteneği, Türkiye'ye ilişkin ilgi-merak ve bilgi-emek düzeyi, siyasetle mesafe ve devlet dışında durma bunlar arasında sayılabilir. Araştırma Kayalılı'nın bu kıstasları, değerlendirmeye aldığı Berkes, Mardin, Kıvılcımlı, Erksan, Sezer, Karakoç gibi isimlerle karşılaştırmalı olarak Kemal Tahir okumasına nasıl uyguladığını tartışmaktadır. Kayalılı, Kemal Tahir'in tarih yazımı, entelektüel modalar, Kemalizm eleştirisi ve yerlilik tartışmaları gibi bağlamlardaki özgün katkılarını değerlendirmektedir. Makalede, Kayalılı'nın tarihçilik eleştirisi, Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliği tartışmaları, Kemal Tahir'in tarihle ve yakın geçmişle ilgilenme biçimi incelenmektedir. Araştırma Kayalılı'nın, Kemal Tahir'in Türk düşünce tarihindeki yerini ve önemini nesnel kıstaslar eşliğinde özenle tespit ettiğini, Kemal Tahir'i özellikle entelektüel modalara karşı duruş ve özerklik vurgusu ile özgün bir konuma yerleştirdiğini savunmakta; Kayalılı'nın Kemal Tahir okumasının, Türk düşüncesinin sosyolojisi içinde neden ayırt edici bir önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk düşünce tarihi • Türk sosyoloji tarihi • bilgi sosyolojisi • yerli düşünce • dışa dönüklük • tarihsel süreklilik • Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliği • Kemalizm eleştirisi

ABSTRACT

Kurtuluş Kayalılı's approach to Kemal Tahir can be understood within the framework of Kayalılı's general methodology and evaluation criteria regarding Turkish intellectual history and indigenous intellectual production. Behind Kayalılı's emphasis on Kemal Tahir lies not only a literary analysis but also a search for intellectual continuity in Türkiye, the relationship between history and society, the issue of indigeneity, sensitivities regarding the relationship between theory and practice, the ideal of intellectual autonomy, and a critique of extraversion. Kayalılı has developed a set of criteria for evaluating Turkish intellectuals: distance from Western theories; the intellectual's selective engagement with foreign thinkers; independence; ability to explain one's own intellectual transformation; levels of interest, curiosity, knowledge, and effort regarding Türkiye; distance from politics; and being an extra-statist intellectual autonomous from the state. The study discusses how Kayalılı applied these criteria to his comparative reading of Kemal Tahir in relation to other figures he evaluated, such as Berkes, Mardin, Kıvılcımlı, Erksan, Sezer, and Karakoç. Kayalılı assesses Kemal Tahir's original contributions under such contexts as historiography, intellectual fashions, criticism of Kemalism, and debates on localism. The article examines Kayalılı's critique of historiography, the Ottoman-Republic continuity debates, and Kemal Tahir's approach to history and the recent past. The research argues Kayalılı to have carefully determined Kemal Tahir's place and importance in the history of Turkish thought using objective criteria, Kayalılı to have placed Kemal Tahir in a unique position, particularly with his stance against intellectual fashions and his emphasis on autonomy, and Kayalılı's reading of Kemal Tahir to have distinct importance within the sociology of Turkish thought.

Keywords

history of Turkish thought • history of Turkish sociology • sociology of knowledge • indigenous thought • extraversion, historical continuity • Ottoman Republic continuity • critique of Kemalism

Akyurt, M. A. (2026). Kurtuluş Kayalılı'nın Kemal Tahir okuması: Yerli düşünce, tarihsel süreklilik ve entelektüel kıstaslar. *Kemal Tahir Çalışmaları*, 1, 177-200.
<https://doi.org/10.65552/ktc.2026.1.1.002>

EXTENDED ABSTRACT

This article examines Kurtuluş Kayalı's approach to Kemal Tahir within Kayalı's general methodological framework regarding Turkish intellectual history, intellectual production, and the search for indigenous thought. The main objective of the study is to demonstrate Kayalı's assessment of Kemal Tahir to be not merely a literary analysis but instead part of a comprehensive historical-sociological perspective on how the history of thought in Türkiye should be understood. In this context, Kemal Tahir is positioned in Kayalı's thinking as a unique figure embodying the issues of intellectual continuity, locality, and autonomy in Turkish intellectual life.

When positioning Kurtuluş Kayalı within the lineage of the historians of Turkish social thought, the fact that this field has been shaped within an intellectual continuity stretching from the Ottoman Empire to the Republic becomes apparent. Names such as Ahmed Cevdet Pasha, Ebuzziya Tevfik, Hilmi Ziya Ülken, and Şerif Mardin form links in this chain as the founding figures who have contributed to Turkish intellectual history on different levels. Ahmed Cevdet Pasha, as a witness thinking from within the state and a producer of primary sources, recorded the intellectual climate of the Tanzimat with its actors and mindsets, while Ebuzziya Tevfik stands out as a chronicler and memory constructor who documented Ottoman intellectual life through biographies, portraits, and journalism. Hilmi Ziya Ülken established a foundational analytical framework that classified the history of Turkish social thought and sociology within historical continuity, currents, and social contexts, while Şerif Mardin developed an approach that sociologized this framework,

reading thought not from within texts but from within social structures, institutions, mentalities, and power relations.

Continuing this tradition, Kurtuluş Kayalı occupies a unique position with his particular focus on the Republican era. He approaches Turkish intellectual history not only at the level of ideas but also within a broad social context that takes literature into account, combining person-centered and period-based readings and developing a system of criteria that evaluates intellectuals within Türkiye's specific historical and social conditions rather than through Western-centric theoretical frameworks. Within this framework, Kayalı emerges as a historian of ideas who observes the intellectual continuity from the Ottoman Empire to the Republic, centers local intellectual production, and reevaluates the map of Turkish intellectual history.

The article systematically sets out the basic criteria Kurtuluş Kayalı has adopted in his approach to Turkish intellectual history. According to Kayalı, the prerequisite for understanding Turkish intellectual life involves examining it within Türkiye's historical and social specificities rather than evaluating intellectuals through universalist and Western-centric theoretical frameworks. In this regard, Kayalı has adopted as basic evaluation criteria a critical distance from Western-based theories; the ability to question foreign thinkers and establish selective contacts with them; an intellectual independence; and a continuous interest in local social reality. In addition, the intellectual's ability to explain his own intellectual transformation, his sensitivity to the relationship between theory and social practice, his distance from political power, and his position in relation to

the state are also important elements of Kayalı's evaluation framework.

In light of these criteria, Kayalı's emphasis on Kemal Tahir forms the central axis of discussion in the article. Kayalı evaluates Kemal Tahir as a rare intellectual figure in Türkiye who was able to remain outside of intellectual fads and periodic ideological orientations. One decisive factor for Kayalı is Kemal Tahir's decision to turn to original conceptual pursuits based on the Ottoman-Turkish historical experience rather than directly transferring the theories of history and society developed for Western societies. According to the article, Kayalı associates this approach with Kemal Tahir's intellectual courage and intellectual autonomy and places him in an exceptional position in terms of local intellectual production in Türkiye.

The article also discusses in detail the comparative method Kayalı uses in his assessment of Kemal Tahir. Kayalı evaluates Kemal Tahir alongside various intellectual figures such as Berkes, Mardin, Kuvılcımlı, Boran, Kiray, Sezer, Erksan, and Karakoç, but places Kemal Tahir in a unique position among these names. This originality stems from Kemal Tahir's refusal to interpret Türkiye's modernization experience solely through the dichotomy of Westernization or backwardness. According to Kayalı, Kemal Tahir developed a critical perspective against divisive and reductionist historical narratives by seriously addressing the issue of Ottoman-Republic continuity.

One of the important findings of the article is Kayalı's assessment of Kemal Tahir as a central figure in terms of historiography and historiographical debates. Kayalı views Kemal Tahir's interpretations of

Ottoman social structure, state-society relations, and modes of production as an original intellectual intervention developed against the normative, ideological assumptions of Kemalist historiography. According to Kayalı, Kemal Tahir's historical approach differs from approaches that reconstruct the past in accordance with today's political and ideological needs and involves a more careful and questioning effort to understand the historical specificity of social relations.

The article also discusses the meaning Kayalı attaches to the concepts of indigeneity and intellectual autonomy through his reading of Kemal Tahir. For Kayalı, indigeneity is not anti-Western or isolationist; on the contrary, it expresses an intellectual stance that can relate to universal thought while focusing on its own social reality. In this sense, Kemal Tahir's intellectual output is considered one of the rare examples that both draws on local social experience and claims to offer a universal explanation. Kayalı views this aspect of Kemal Tahir as an important link in the search for intellectual continuity and autonomy in Türkiye.

In conclusion, the article reveals Kurtuluş Kayalı to have placed Kemal Tahir in a unique and privileged position within the history of Turkish thought. Kayalı values Kemal Tahir for his ability to remain outside intellectual fashions, ask original questions about history and society, and maintain a distance from official ideologies. The article argues Kayalı's reading to have made a methodological contribution to writings on the history of thought in Türkiye and allows Kemal Tahir's place in Turkish thought sociology to be reassessed.

Kurtuluş Kayalının Kemal Tahir Okuması: Yerli Düşünce, Tarihsel Süreklilik ve Entelektüel Kıstaslar

Sosyoloji tarihçiliğinde Batı merkezli sosyoloji ve sosyal teorinin eleştirisi giderek yaygınlaşan bir temadır. Sosyolojiyi sömürgelemlerden bağımsızlaştırmak (*decolonizing*) (Alatas ve ark., 2024; Connell, 2018), sömürgecilik karşıtı küresel (*anti-colonial global*) sosyoloji (Patel, 2021, 2024) gibi yaklaşımlar kapsamında Batı-dışı, gelişmekte olan/gelişmemiş, küresel Güney, çevre gibi kavramlarla isimlendirilen ülkelerin sosyal düşünce, sosyoloji ve sosyal teori birikimleri inceleme konusu edilmektedir.

Postkolonyal teori ve maduniyet çalışmaları sömürge sonrası toplumların daha yetkin bir sosyolojisini yapmaya çalışır ve sömürge iktidarlarını eleştirel bir bakış açısıyla yorumlar. Bu kapsamda da söz konusu toplumların özgül taraflarını temsil etmek üzere yer yer özgün kavramlar üretseler de büyük ölçüde mevcut teorik kelime dağarcığı içinde kaldıkları söylenebilir. Sömürgecilik karşıtı küresel sosyal teori yaklaşımı ise sömürgeleştirilmiş dünyanın tarihsel deneyim ve entelektüel geleneklerinin dahil edildiği bütünsel bir gövdeden hareketle sosyal teoriyi bir bütün olarak yeniden inşa etmeyi amaçlar. [Bu açıdan “küresel tarih” yaklaşımıyla (Kırmızı, 2021) benzerlik arz ettiği söylenebilir.] Nitekim sömürge-karşıtı sosyoloji kapsamında (“üçüncü dünya” ve “küresel güney” gibi) Batı-dışı dünya ilişkin yaygın kavramsal temsiller eleştirel bir şekilde ele alınır (Pinheiro, 2024)

Bu yaklaşım çerçevesinde çoğulluğa kapı açacak yerel sosyoloji geleneklerine yönelik ilgi artmaktadır (Patel, 2010). Bu yerel sosyoloji gelenekleri ele alınırken de yerli sosyal bilimsel bilgi üretiminde ortaya çıkan bazı problemler gündeme gelir. Sömürgeci öncelikle “ucuz hammadde” peşindedir. Sömürgecilerin götürdükleri sadece altın ve baharat değil, aynı zamanda bilgidir (Connell, 2018, s. 399). Öncelikle bu ülkeleri ham veri kaynağı olarak görür, bu ham verileri üretmek için de “yerli bilgi işçileri”ni (*indigenous knowledge workers*) kullanırlar (Connell, 2018, s. 400–401). Bu süreçte yerlilerin zihinlerini eğitim yoluyla yeniden biçimlendirmek ve yerel bilgi üretici işgücü yetiştirmek için sömürge üniversiteleri kurulur (Connell, 2018, s. 402–403). Bu üniversitelerde yetişen entelektüeller, ülke sömürgeci işgalinden kurtulmuş olsa bile; sömürgecinin mantığına, diline ve kavramsal çerçevesine uygun bir yerel bilgi üretmeye devam ederler. Hountondji (akt., Connell, 2018, s. 401) kendi toplumunun dışında bulunan bir iktidarın yörüngesinde bilgi üreten entelektüelleri tarif etmek için “dışadönüklük” (*extra-version*) kavramına müracaat eder. Connell (2018, s. 401) de bir eski sömürge örneği olarak Avustralya’da 1962’de Parsons’ın, 2013’te Bourdieu’nun popüler olduğunu, bu süreçte “teorik modalar değişse de dışadönüklüğün baki kaldığı” tespitini yapar. Sosyolojiyi entelektüel ve zihinsel bir sömürgecilikten, Batı-merkezlilikten arındırma çabasının, bu mantığa uygun ders ve metinler oluşturma girişimlerinin karşılaştığı en büyük zorluk, Batı-dışından içerik eklerken Batı-merkezli kavramsal çerçeveyi koruma, kullanmaya devam etme eğilimidir ki

bu da “küresel bilgi ekonomisinin asimetrik yapısı” nı yeniden üretmeye yol açmaktadır (Connell, 2018, s. 404).

Türkiye’deki sosyolog ve sosyoloji tarihçilerine bu gözle baktığımızda, “dışadönük” sosyologlar karşısında gerek Türk toplumunun gerekse Türk sosyolojisinin özgül yanlarına odaklananlar özel bir ilgiyi hak etmektedir. Edebiyatı dahil ederek Türk sosyolojisinde Türk toplumunun özgünlüklerine en çok dikkat çeken isimler olarak Sait Halim Paşa, Kemal Tahir, İdris Küçükömer, Baykan Sezer, Korkut Tuna gibi isimler öne çıkmaktadır. Buna mukabil Türk sosyoloji tarihçileri arasında da Türk sosyoloji tarihindeki özgüllüklere odaklanan isimler olarak Sezer (1989), Bulut (2021), Kabakçı (2008; 2011; 2014) ve Kayalı (2009; 2014; 2021) öne çıkmaktadır. Bu iki konunun kesişimine yani Türk toplumunun özgüllükleri üzerinde duran sosyologları/edebiyatçıları merkeze alan Türk sosyoloji tarihçilerine odaklandığımızda, Kayalı’nın Kemal Tahir okumasına yakından bakmak gerekli hale gelmektedir. Kayalı, Kemal Tahir hakkında bir kitap derlemiş (Kayalı, 2010), kendisinin yıllar içinde yazdıklarını bir ciltte bir araya toplamış (Kayalı, 2023b), sonrasında da Kemal Tahir üzerine bir makale daha yayımlamıştır (Kayalı, 2023a). Kayalı üzerine çeşitli çalışmalar yapılmışsa da (Buçukcu, 2016a; Yazıcı, 2010; Yıldız, 2017), Kayalı’nın Kemal Tahir okuması hakkında kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yazı bu eksikliği gidermeyi; Kurtuluş Kayalı’nın yerli toplumsal bilgi üretimine dair geliştirdiği kıstasları ve bu kıstaslar çerçevesinde Kemal Tahir’i nasıl okuduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kayalı her ne kadar Kemal Tahir’i Türk düşünce tarihinin entelektüel haritanın kilit figürlerinden biri olarak konumlandırırsa da bu onu Türk düşünce, edebiyat, sinema ve sosyoloji semalarında tek yıldız olarak gördüğünü göstermez. Kemal Tahir’in düşünsel serüvenini toplumsal bağlamı içinde ele alırken yaptığı şey aslında, geliştirdiği kıstasları Kemal Tahir’e de uyarlamaktan ibarettir. Onun için Kemal Tahir, yalnızca bir romancı değil; Türkiye’yi anlama çabasının, teorik modalardan dışında kalan yerli düşünce imkânının en kritik temsilcilerinden biridir. Bu makale, Kayalı’nın Kemal Tahir’e yaklaşımını, (1) Kayalı’nın genel entelektüel değerlendirme kıstasları; (2) Kemal Tahir’in tarih, toplum ve Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisindeki konumu ve (3) Kayalı’nın modern entelektüel modalar, teoriler, siyasal yönelimler ve tarih yazımı karşısındaki eleştirel tutumu olmak üzere üç temel eksende incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca analiz ilerledikçe Kurtuluş Kayalı’nın Kemal Tahir’e ilişkin konum alışının aslında hiç de tesadüfi olmadığı, yaptığı tek şeyin diğer yazarları eleştirirken kullandığı çeşitli ölçütleri Kemal Tahir’e de uyarlamak olduğunu anlayabiliriz.

Bu bağlamda akla gelebilecek bir sorunun da daha baştan cevabını vermek gerekmektedir. Bu yazının amacı Kayalı’nın Kemal Tahir yazılarını Kemal Tahir hakkında yazılanlar arasında konumlandırmak değildir. Bu tür bir çaba Kemal Tahir hakkında yazılmış bütün eserleri göz önünde bulundurmaya, onları sistematik bir şekilde mütalaa edip bir

topografya inşa etmeyi gerektirmektedir. Bu makale tarafından yönelinen ikinci ve daha mütevazı amaç ise Kayalı'nın Kemal Tahir yazılarını Kurtuluş Kayalı'nın Türk düşünce hayatına ve diğer isimlere dair yorumları arasında konumlandırmasıdır.

Kurtuluş Kayalı, Türkiye'de düşünce sosyolojisi alanının en özgün isimlerinden biri olarak, entelektüelleri değerlendirirken ne dönemin siyasal kutuplaşmalarına ne de teorik modaların cazibesine teslim olan bir yaklaşım benimser. Yazılarında isim ve eserleri yerlilik, Türkiye'yi bilmeye verilen emek, entelektüel özerklik, süreklilik ve bir perspektifle/mesele çerçevesinde okuma gibi kıstaslar açısından incelediği görülür. Bu bağlamda Kemal Tahir, Kayalı'nın en çok tartıştığı ve üzerine en fazla düşündüğü figürlerden biridir. Ancak Kayalı, Kemal Tahir'i sadece övmek için değil, yerli ve bağımsız bir entelektüel olarak, çeşitli yönleriyle, diğer yazarlara da uyguladığı belli kıstaslar çerçevesinde inceler. Bu makalede Kayalı'nın Kemal Tahir'e yaklaşımı, onun düşünür değerlendirme ölçütleri, tarih anlayışı ve Türkiye'deki entelektüel konumlanışlara dair eleştirileriyle birlikte ele alınacaktır.

Türk Toplumsal Düşünce Tarihçileri Silsilesi İçinde Kayalı

Kurtuluş Kayalı, Türkiye'de düşünce tarihi ve düşünce sosyolojisi alanında çalışan en özgün isimlerinden biridir. Her ne kadar Türk düşüncesinin özgüllüğüne yaptığı vurgu açısından Sezer, Bulut ve Kabakcı ile benzeşse de, Türk düşünce tarihini ele alma bakımından daha geniş bir çerçevede düşünülmesi gerekir. Ne 19. yüzyılda ne de 20. yüzyılda Türk sosyal düşünce tarihine kafa yoran tarihçi, edebiyatçı, felsefeci ve sosyologlar eksik olmuştur. 19. yüzyılda Ahmed Cevdet Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat, Ebuzziya Tevfik gibi isimlerle başlayan bu silsile 20. yüzyılda Fuat Köprülü ve Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Niyazi Berkes ve Şerif Mardin gibi isimlerle devam etmiştir. Kurtuluş Kayalı'nın da bu silsile içinde, Cumhuriyet dönemine odaklanan zirvelerden birini teşkil ettiği söylenebilir.

Türk düşünce tarihçilerinde yer yer kavramların tarihini izlemek, fikirleri bağlamları içinde analiz etmek, sistematik ve metodolojik bir yaklaşım kullanmak gibi nitelikleri buluruz. Bu özellikler Berkes, Mardin, Ülken gibi örneklerde daha belirgin olmakla birlikte bir ön-örnek sayılabilecek Ahmed Cevdet Paşa'nın bu kategoriye tam oturmadığı söylenebilir. O, bu silsile içinde bilhassa "19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi" başlığıyla yayımlanan *Tezâkir*'iyle (Ahmed Cevdet Paşa, 2025), bizzat düşünce tarihi sayılmasa bile düşünce tarihi açısından temel kaynak sayılabilecek bir eser ortaya koymuştur. Burada Tanzimat dönemi devlet adamları, bürokratları, bilginleri ve entelektüel çevreleri sadece biyografik değil; zihniyetleri, tutumları, devlet-bilim ilişkileri açısından ele alınır. Devlet aklıyla düşünen bir âlim-bürokrat, aynı zamanda düşünce tarihinin aktörü ve tanıdığı olan Paşa'nın eseri, Osmanlı-Türk düşünce tarihinin yazımı açısından ham malzeme niteliğinde olup, Tanzimat dönemi entelektüel iklimini aktörleri ve zihniyetleriyle birlikte yansıtan

temel metinlerden biridir. Analitik bir düşünce tarihi olmayıp anlatı ve gözleme dayanan bu tür eserler düşünce/zihniyet tarihi ve entelektüel tarih çalışmalarında kullanılabilir birincil kaynak kabul edilebilir.

Ebuzziya Tevfik örneği de bütün önemine rağmen düşünce tarihçiliği kategorisine tam oturmaz. Onun yaptığı daha ziyade, Osmanlı entelektüel dünyasında biyografi, portre, hatırat, gazetecilik ve yayıncılık üzerinden fikir hayatını belgelemektir. Tevfik'in (2019) *Yeni Osmanlılar Tarihi* kitabı, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimler üzerine yazıları, matbuat ve edebiyat çevrelerine dair portreleri düşüncelerin soyut çözümlemesinden çok, düşünce insanlarının hayat hikâyeleri ve siyasi mücadeleleri üzerinden ilerler. Ebuzziya Tevfik Tanzimat ve sonrası fikir dünyasını aktörleriyle, çatışmalarıyla, gündelik pratikleriyle kayıt altına alan “sosyolojik tahayyül”e sahip bir “hafıza kurucusu” olarak sonraki düşünce tarihçileri için birincil kaynak üretir.

Fikir hayatını bir “fikir hareketi” ve “entelektüel mücadele” olarak toplumsal bağlam içinde verir. Fikirleri basın, sürgün, sansür ve devletle ilişki gibi toplumsal açılardan ele alır. Yazdıkları Türk düşünce tarihini dergiler seviyesinde, on yıllar halinde takip etmek isteyen biri için zengin birincil malzemeler sunar. Ebuzziya Tevfik, modern anlamda kavram çözümlemesi yapan, teori kuran, metodolojik iddia geliştiren bir düşünce tarihçisi değilse de, Osmanlı-Türk düşünce tarihinin erken döneminde, fikir insanlarını, tartışmaları ve entelektüel iklimi kayda geçirerek bu alanın oluşmasına zemin hazırlayan kurucu bir figür; Türk düşünce tarihinin vazgeçilmez taşıyıcısıdır. Bu yönüyle bir entelektüel biyograf, Osmanlı fikir dünyasının kronik yazarı, düşünce tarihi vakanüvisti olarak görülebilir. Ülken ve Mardin gibi isimlerin yaptığı analitik ve sistematik düşünce tarihçiliği, Ebuzziya'nın inşa ettiği bu zeminde mümkün olmuştur, denebilir. Yerli kaynaklara yaslanan, entelektüel sürekliliği önemseyen ve düşünsel üretimi toplumsal bağlamıyla veren bir figür olan Tevfik'in bu yönleriyle Kayalı'nın öncülerinden olduğu söylenebilir.

Hilmi Ziya Ülken, Türk toplumsal düşünce tarihi ve Türk sosyoloji tarihinin kurucu figürlerinden biri olarak bu alanı süreklilik içinde okur ve sınıflandırmalar yapar. Bu bağlamda değerlendirilebilecek daha dolaylı çalışmaları (Ülken, 1997, 2007, 2008) yanında, Ebuzziya Tevfik'in adı geçen eserinden de büyük ölçüde yararlanan ve en temel eseri olan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Ülken, 2017) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk düşünce tarihinin ana omurgasında yer alan Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılığı; sosyoloji, felsefe ve siyaset düşüncesini dönem dönem ele alır. Türk sosyal düşünce ya da sosyoloji tarihinde kurucu metin sayılabilecek bu kitabında doğrudan Gökalp, Sabahattin Bey, Safa, Baltacıoğlu, Turhan, Başar, Fındıkoğlu, Arık gibi isimler üzerinden Türk sosyolojisinin tarihsel dökümünü verir. Örneğin Gökalp'i ideolojik bir ikon değil, tarihsel ve sosyolojik bir figür olarak okur. Özellikle *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* de (Ülken, 1997) düşünce transferi, Batı düşüncesinin Osmanlı'ya girişi; çeviri, taklit ve yaratıcı uyarlama

ile yerli ve ithal teori arasındaki ayrımlar gibi konulardaki yaklaşımlarını yansıtır. Bu bağlamda Türk toplumsal düşünce ve sosyoloji tarihinin kurucu ismi olan Ülken, bu devasa gövdeyi ideolojik kamplaşmaların ötesinde, tarihsel süreklilik, akımlar ve toplumsal bağlam içinde ele alır.

Türk sosyoloji tarihçiliğine önemli katkılar veren isim ve eserlerin (Akşit, 1986, 2008; Bulut, 2021; Coşkun, 1991; Geçgin, 2013; Kabakçı, 2008, 2011, 2014; Kongar, 1996; Korlaelçi, 2003; Özdemir, 2008; Sezer, 1989; Toprak, 1996) arasında Ülken'in takipçisi olarak Şerif Mardin öne çıkmaktadır. Ülken'in kurduğu ve sürekliliğini gösterdiği alanı Mardin derinleştirip sosyolojikleştirecektir. Mardin'in Türk toplumsal düşünce tarihine katkısı, tek tek "fikirler" üretmekten ziyade, Türkiye'de düşüncenin nasıl üretildiğini, dolaşıma girdiğini ve toplumsal yapı ile nasıl eklemlendiğini açıklayan bir analitik çerçeve kurmuş olmasıdır, denebilir. Onu ayırt eden şey, düşünceyi metinlerin içinden değil, toplumsal bağlamı, kurumları ve zihniyetleri içinden okumasıdır. Böylece düşüncelerin tarihini yazarken onları hem önceki düşünce birikimiyle hem de güncel siyasi, iktisadi ve kültürel şartlarla ilişkilendirir. Özellikle *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (Mardin, 2015b) ve *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1895-1908) (Mardin, 2015a) Mardin'in atlamalı ve teleolojik okumalar karşısındaki tepkisini yansıtır. Mardin modern Türk siyasal ve toplumsal düşüncesini hem süreklilik içinde okumuş hem de sosyolojik çözümlemesini ortaya koymuştur. Bir başka deyişle düşünce tarihçiliğine fikirlerin kendi başına değil; toplumsal yapı, kurumlar, zihniyetler ve iktidar ilişkileri içinde ele alındığı sosyolojik bir çerçeve kazandırmıştır.

Türk sosyal düşünce tarihine yaklaşan isimler arasında Ahmed Cevdet Paşa devlet içinden düşünen bir tanık, Ebuzziya Tevfik fikir hayatının gazetecisi ve kronikçisi, Hilmi Ziya Ülken ve Şerif Mardin de Mardin ise modern ve analitik birer sosyal bilimsel düşünce tarihçisi olarak görülebilir. Kurtuluş Kayalı da bu silsilenin devamında yer alır ve Türk toplumsal düşünce tarihini, edebiyatı da hesaba katarak okur. Türk düşünce tarihinin entelektüel haritasını, hem kişi merkezli hem de dönemsel okumalarla analiz eden Kayalı, Türk düşünce tarihindeki isimleri tartmak için bir terazi üretmiştir. Bu bağlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel sürekliliğin gözetilmesi ve Türkiye'ye özgü toplumsal yapı analizleri gibi kıstaslarla; roman, şiir ve gazete yazılarını da araştırmaya dahil eder.

Kayalı'nın Entelektüel Ayırt Etme Kıstasları

Hountondji tarafından eleştirilen "dışa dönüklük" (akt., Patel, 2021, s. 8–9) durumunda, çeşitli bölgelerde ve ulus devletlerde sosyolojiyi üreten ve yeniden üreten entelektüel zincir, sömürgeci fikirlerin bu ülkelerde kurumsallaşmasına ve yeniden üretilmesine yol açar. Bilimsel araştırma araçlarının tayini ulus devlet/bölge dışında gerçekleştiğinde entelektüel zincirde kaymalar (*slippage*) meydana gelir. İlk kayma, yerel araştırmacıların sömürge ül-

kelerinden gelen kitap, dergi ve arşiv materyallerine bağımlılığını artırır. Bunun sonucunda araştırma soru ve konularıyla uzmanlıkların yerel/ulusal bağlama eleştirel olmayan bir şekilde, doğrudan uygulanması anlamına gelen “teorik dışa dönüklük” ortaya çıkar. Yerelde organize edilen araştırmalarda, arka plan bilgisi olarak gerekli olan geniş felsefi ve bilimsel anlayışlara müracaat edilmez. Araştırmanın bu türden yerelleştirilmesi, sömürgeci ve Batılı ülkeler tarafından dayatılan bilgi sistemleri çerçevesinde cereyan eder, nihayetinde beyin göçünü ve merkez-çevre arasında entelektüel bir gidiş gelişi, mekânsal hareketliliği teşvik eder. Sömürge merkezile bağlantılı bilgi sistemleri, eski sömürge uluslarının üniversitelerinde bilgi alışverişini ve dolaşımını organize ederek sosyolojinin yeniden üretim süreçlerini yönlendirmiş olur (Patel, 2021, s. 8–9).

Kayalı'nın Kemal Tahir okumasını anlamak bakımından çerçeveyi oluşturan, genel anlamda düşünürleri değerlendirirken kullandığı kıstaslar da Hountondji'nin dışa dönüklük eleştirisiyle benzerlik arz eder. Kayalı'nın düşünürleri değerlendirirken kullandığı bir dizi açık kıstas vardır. Bunları sistematik olarak belirlemek Kayalı'nın Kemal Tahir'e neden bu kadar önem atfettiğini anlamak açısından kritiktir. Bu kıstaslar Kayalı için adeta bir kontrol listesi teşkil eder. Bir entelektüel tekrar tekrar okunmaya, üzerine konuşup yazmaya değer kılan da bu kontrol listesinde topladığı puanlar olacaktır. Böylece Kayalı adeta beş puanlık bir entelektüel “yerlilik ölçeği” ortaya koymuş olur. Burada “yerli” (*indigenous*) olmayı, sosyolojinin dekolonizasyonu (Connell, 2018) ve anti-kolonyal küresel sosyal teori (Patel, 2024) yaklaşımları ile paralel olarak, Hountondji'nin “dışsal olarak/dışarıdan yönlendirmeye üretilen bilgi” olarak tanımladığı “dışa dönüklük”ten (*extraversion*) (akt., Patel, 2021, s. 8–9) arınma seviyesi olarak düşünebiliriz.

Türkiye'ye İlişkin Yüksek Merak, İlgi, Emek ve Bilgi Düzeyi

Kayalı için bir düşünürün değeri teorik kaynaklarından, teorik yaklaşımının Marx, Durkheim ya da Weber'e yakın olmasından çok, Türkiye'ye yönelik bilgi edinmeye verdiği emekte yatar. Kayalı'ya (2023b) göre bir düşünürün değeri, Türkiye üzerine düşünme konusundaki bilgi, merak ve emek düzeyiyle ölçülür. Normalde, hapisanede olmak, yurt dışında olmak gibi faktörler Türkiye gerçekliğine yönelik ilgi ve bilgi seviyesini olumsuz etkileyebilir. Kemal Tahir ise uzun yollar hapisanede kalmasına rağmen Türkiye'yi anlamak için özgün bir çaba içinde olmasıyla öne çıkar. Kemal Tahir, uzun süren hapisane yıllarında bile ülkesiyle, insanlarıyla ve tarihiyle ilgisini kesmemiş, hapisanede hem bir muhabir, gazeteci ve sosyolog gibi hem de bir tarihçi gibi ülkesine odaklanan faaliyetlerine ara vermemiştir.

Yurt dışına çıkmak bu kıstas açısından önemli etkilere sahiptir. Örneğin Niyazi Berkes'i sürgünde bile Türkiye ile ilgisini sürdürdüğü için önemser. Berkes, Kayalı için sürgünde bile Türkiye'yi öğrenme çabasını kesmemenin olumlu örneğidir. Türkiye'yi takip etme-

ye devam etmek, bu anlamda fiziksel bir boyuta da sahiptir. Türkiye içinden bakmak, fiilen de Türkiye’de olmayı gerektirir genelde. Nitekim Nazım Hikmet ve Yılmaz Güney gibi sanatçıların, memleketlerinden uzakken yaptıkları üretimlerde kalitenin düştüğünü savunur (Eliaçık, 2021). Fakat bu bir zorunluluk da değildir. Nitekim Berkes’in yurtdışında bile Türkiye ilgisini ve Türkiye merkezli bakışını sürdürmesi, mümkün bir olumluluk olarak Kayalı tarafından önemsenir.

Başka bir deyişle, Kayalı’ya göre bir düşünürün değeri, Türkiye üzerine düşünme konusundaki bilgi, merak ve emek düzeyiyle ölçülür. Bu noktada sürgünde bile Türkiye’yi öğrenme çabasını kesmeyen Niyazi Berkes en önemli örnektir. Buna karşılık, güçlü ve kapsayıcı teorilere aşırı güvenenler –özellikle yabancı teorik modelleri açıklayıcı şablon olarak benimseyenler- Türkiye’yi öğrenme çabasını zayıflatır. Çünkü teoriye inanç, araştırma ihtiyacını azaltır. Bu nedenle Kayalı’ya göre düşünür, teoriyi bir alet olarak kullanmalı; Türkiye’yi açıklamak için teoriyi değil, ampirik zemini ve gerçekliği merkeze almalıdır.

Tek ve Kapsayıcı Bir Teoriye Körü Körüne Bağlanmamak

Öte yandan Türkiye’de ve hür olmasına rağmen “dışa dönüklük” olarak yorumlanabilecek bir şekilde, Türkiye’yle derinlemesine ilgilenmeyen araştırmacılar da vardır. Bu da dışarıda üretilmiş, farklı ülkelerin gerçekliklerinden hareketle oluşturulmuş kavram ve teorilere duyulan aşırı güvenin sonucudur genellikle. Teoriye duyulan inanç, aşırı emniyet hissi Türkiye ile bilgi edinme çabasını azaltır genellikle. Hazır bir şablon vardır zaten ve Türkiye gerçekliğine bu şablona uygunluğunu göstermek için bakılır temelde. Farklılıkları görülmek istenmez, teoriyi sarsacak çapaklar törpülenir. Farklılık ve özgünlüğe, ancak teoriye tali katkılar yapabilecekse izin vardır. Güçlü ve kapsayıcı teorilere aşırı güvenenler –özellikle yabancı teorik modelleri açıklayıcı şablon olarak benimseyenler- Türkiye’yi öğrenme çabası içine ancak kısmen girebilirler. Çünkü teoriye inanç, araştırma ihtiyacını azaltır. Araştırma ancak bilinmeyen bir şey olduğunda gereklidir. Her şeyin bilindiği, açıklandığı, anlaşıldığı düşünüldüğü anda ilave araştırma yapmak bir zaman ve bütçe israfından ibaret olacaktır. Bu nedenle Kayalı’ya (2023b, s. 34) göre sosyolog, teoriyi ampirik zeminin merkeziliği karşısında ikincil önemde konumlanan bir araç olarak konumlandırmalıdır.

Kayalı, özellikle tek ve güçlü bir teoriye iman etmenin zihinsel tembelliğe yol açtığını düşünür. Kayalı’nın Mübcecel Kıray hakkındaki yorumları bu tarz bir bakış açısının izlerini taşır. Dış teorilerden yararlanma meşrudur; fakat moda uymak, açıklayıcılığın emin olunmamış teorilere kapılmak yanlıştır. Bu noktada Kemal Tahir’in yaklaşımı anlamlıdır: O yabancı bir şemayı dayatmayan, kendi vakasından hareket eden bir tarih-toplum okuması geliştirir. Burada Kemal Tahir’de –belki zaten romancı olmasından dolayı olsa bile– ve Kurtuluş Kayalı’da rastladığımız ortak bir eğilim dikkat çekicidir. İki de gerekmedikçe kavramsal bir dille konuşmaz ve kavramlara müracaat etmek yerine, tikelin gerçekliğini

betimleme önceliğiyle hareket eder. Bu, arkada kavram ve teorilerin olmadığı anlamına gelmez çoğu zaman. Adeta bilinçli bir tercihle kavram ve teoriler arka plana, zemine atılmış gibidir. Bunu belki Türk düşünce tarihinde henüz kendi kavramlarını inşa edecek bir safhanın başlarında olmamızla açıklayabiliriz.

Kayalı, dönemsel düşünce modalarına teslim olan entelektüelleri sistematik olarak eleştirir. Ona göre düşünürün değeri, moda ya rağmen söyleyebilmesi ile ölçülür. Bu bağlamda Kemal Tahir ve Sezai Karakoç (Kayalı, 2023b, s. 339) gibi isimler, yeni düşünsel yönelimlere hemen uymayan, bağımsız düşünsel mecralarını koruyan figürlerdir. Bu bağlamda, Kayalı'nın eleştirisi teorik şablonun kendisine değil, şablonu mutlaklaştıran entelektüelidir. Ona göre dış teorilerden yararlanmak mümkündür ancak seçici ve kendi düşünsel ihtiyacına göre. Gramsci, Althusser gibi isimler veya hermenötik gibi yönelimler bile Türkiye bağlamında yerli bir süzgeçten geçirilmelidir.

Entelektüel Modalara Kapılmamak, Entelektüel Özerklik ve Kendi Dönüşümünü Açıklayabilmek

Kayalı'ya göre entelektüelin kıymeti, hiç değişmemesinde değil bilakis gerektiğinde akıntıya karşı bile olsa değişebilmesinde ve yaşadığı değişimleri gerekçelendirme cesaretinde ve becerisinde yatar. Başka bir deyişle iyi entelektüel fikirleri değişmeyen değil, değişimini açıklayabilen kişidir. Dönüşümünü itiraf edebilmek bir olgunluk göstergesidir. Eleştirdiği isimler dönüşümünü açıkça itiraf etmek yerine sessizce geçiştirmeye çalışanlardır. Nitekim Kayalı, geçmişte küçümsedikleri düşünürleri daha sonra sessizce övmeye başlayan akademisyenleri eleştirir. Başlangıçta küçümsenip sonrasında övgüyle karşılanan akademisyenlere verilebilecek bir örnek Şerif Mardin'dir. Şerif Mardin'in eserlerine ancak sonraki dönemde önem vermeye başlayan akademik çevreler bu konuda tutarsızdır. Kemal Tahir'in kendi düşünsel dönüşümlerini (örneğin Osmanlı'ya bakışındaki değişimi) eserlerinde ve söyleşilerinde açıklıkla tartışması, Kayalı'nın gözünde olumlu bir özelliktir.

Siyasetle Arasına Mesafe Koymak ve Siyasi Değişmelere Bağlı Savrulmalardan Kaçınmak

Düşünürün günlük siyaset tarafından şekillendirilmemesi Kayalı için önemli kriterlerden biridir. Burada Kemal Tahir'in haksız yere hapse atılmasına ve uzun yıllar hapiste kalmasına rağmen, devlet hakkındaki görüşlerinin bu durumdan bağımsız olarak bir tür "yüce gönüllülük"le şekillendiğine yaptığı vurgu hatırlanabilir (Eliacık, 2021). Siyasetle aşırı iç içelik, siyasi rüzgarlardan, siyasi değişimlerden aşırı etkilenmeyi getirir. Örneğin 60 İhtilali sonrası iklimde ihtilali eleştirmek, Kemalizmin entelektüeller arası ortak kabul olduğu bir dönemde Kemalizmi eleştirmek "muhalif" bir kişilik olmayı göze almayı gerektirmektedir. Kemal Tahir ise güncel siyasal akımların kolay yönlendirdiği bir isim değildir. Kayalı, bunu özerkliğin işareti olarak görür.

Buna karşılık erken dönemde Kemalizmi eleştirmeyip sonradan eleştirmek moda halini alınca bu moda katılmakta gecikmemeyi eleştirir. Kayalı'ya göre siyasetle kritik bir mesafe kuramayan entelektüel, dönüşüm sınırını aşarak zıddına dönüşme riskini taşır. Türkiye'de birçok düşünürün 60'lardan 80'lere uzanan ani dönüşümleri bunun örneğidir. Siyasetten çıkar veya şöhret uman entelektüel, bağımsız düşünce yetisini kaybeder.

Devletin Dışında Durmak

Kayalı'nın yaklaşımında en düşük memuriyet de dahil olmak üzere bir devlet görevi almak olumludur. Türkiye'de sosyoloji tarihsel olarak büyük ölçüde "devletlû" bir alan olarak şekillenmiştir. Koçi Bey'den bu yana araştırmacı devletin ihtiyaçları çerçevesinde raporlar yazar. Gökalp'in Kürt aşiretlerine dair raporu da, Kıray'ın Ereğli çalışması da devletin yönetim ve planlama ihtiyaçları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Türkiye'de sosyoloji akademik bir faaliyet olarak şekillenmiştir. Bu da sosyologların tamamının devlet memuru olmaları sonucunu doğurur. Öte yandan bağımsız entelektüeller toplumsal analizlerinde daha geniş, özerk ve bağımsız bir bakış açısına sahip olabileceklerdir. Dolayısıyla bir entelektüel bürokratik bir konumda yer alsa bile bu konumun, düşüncesini şekillendirmesine izin vermemesi ekstra bir değer taşır.

Bu bağlamda Kayalı, sadece Kemal Tahir'de değil, Hikmet Kıvılcımlı ve Sezai Karakoç'ta da devlet dışı konumu bir bağımsızlık potansiyeli olarak görülür. Bu aynı zamanda Kayalı'nın (2018) sosyologlara karşı edebiyatçıları ve yönetmenleri teorik/politik darlıklardan, entelektüel modalardan kaçınma potansiyeli açısından daha ileri bir noktada görmesini ve daha çok önemsemesini de açıklar. Kısacası Kayalı düşünürün devlette görev alıp almadığını da hesaba katar. Devlet içinde yer almayanların düşünsel bağımsızlığı daha yüksektir. Bu bağlamda Hikmet Kıvılcımlı, Kemal Tahir ve Sezai Karakoç ortak bir kategori oluşturur: devlet memuru değildirler ve düşünsel bağımsızlıklarını korurlar.

Ne Bugünden Kopuk Ne Bugüne Teslim Olarak Tarihle İlgilenmek

Kayalı'ya göre tarihle ilgilenmenin iki ucu vardır: Biri güncel ihtiyaçlara göre tarihi çarpıtmayı ya da gerçekliğinden uzaklaştırmayı içerir. Bu, tarihi bugünkü siyasi ve acil ihtiyaçlara indirgeme riski taşır. Bunun karşı kutbunda ise "tarih için tarih" denebilecek tarzda, bugüne ilişkin anlamlı bir motivasyon olmadan tarihle ilgilenmek yer alır. Kayalı tarih merakının bu iki aşırı görünümünü de eleştirir: Bugünün siyasal ihtiyaçlarına göre tarihi eğip bükmek de, salt bilimsel merakla bugünden tamamen kopuk bir şekilde tarih üretmek de hatalıdır. Bu ikisinin ortasında, tarih ile bugünün meseleleri arasında uygun bir mesafe ve sakin bir yorum bulunmalıdır. Kısacası Kayalı'ya göre tarih karşısında ideal tutum, ne bugünden uzak, ne bugüne teslim olan bir tarih ilgisidir. Kayalı, tarihle ilgilenirken bugünün tamamen dışına çıkmanın mümkün olmadığını, fakat bugünün modalarına uymanın da sakıncalı olduğunu vurgular.

Bu bağlamda Kemal Tahir’i doğru konumlandırır. Kemal Tahir’in geçmişle ilgilenirken derdi salt geçmişi kazarak keşfetmek değildir. Tarihsel sahneleri bugünü anlamak için kurar. Bu sahneler hem tarihsel gerçekle uyumludur ama öncelikli amacı bilimsel tarihçiliğe katkı değil, aynı zamanda bugüne bir düşünsel perspektif ve örneklik sunmaktır. Kayalı (2023b, s. 35) bu yaklaşımın yakalanamadığı olumsuz duruma örnek verirken 1960’larda geçerlilik kazanan, “Devrim Stratejileri Açısından Osmanlı Toplum Yapısı” kitap başlığına yansıyan mantığı ve günümüzde popülerleşen kimlik temelli, azınlık merkezli mağduriyet tarihçiliğini anar.

Osmanlı-Cumhuriyet Sürekliliğini Esas Almak

Kayalı’nın çalışmaları incelendiğinde, Ziya Gökalp ve Said Halim Paşa üzerine de yazmasına rağmen büyük ölçüde 1930’lar sonrası ile sınırlandırılmış bir analiz alanı seçtiği görülür. Bu durum, Kayalı’nın tarihsel süreklilik fikrini savunması ile birlikte düşünüldüğünde, düşünce tarihi ve sosyolojisi itibarıyla nitelikli bir analiz yapabilmek için kendisini belli bir dönemle sınırlaması zarureti akla gelmektedir. Zira Kayalı’nın bir dönemi ele alma biçimi dergiler, yayıncılar, hatıratlar, tartışmalar vb. pek çok unsuru içeren yüksek bir ayrıntı seviyesinde cereyan etmektedir. Bu da kendisini, hakkıyla yoğunlaşabileceği dönemle, böylece 1930’lar sonrasıyla sınırlamaya itmiş görünmektedir.

Kemal Tahir de Osmanlı’nın kuruluşuna kadar giden ilgi alanına rağmen bugüne, bugünün yakın tarihine yoğunlaşır. Kemal Tahir, Osmanlı’dan Cumhuriyete keskin bir kopuş olmadığını, toplumun uzun dönemli (*longue durée*) sürekliliklerle anlaşılabilirliğini savunur. Kayalı’nın temel vurgusu da budur: Küçükömer, Beşikçi ve Mardin gibi Osmanlı-Cumhuriyet arasında sürekliliğin farkına varanlar, önceki dönemlerin toplumsal yapısına da ilgi gösterirler. Kayalı, Kemal Tahir’i de bu sürekliliği ele alma kapasitesinden dolayı önemser.

Kayalı’nın Gözünde Kemal Tahir’in Konumu

Kayalı’nın öncelikler sıralamasına dair genel bir çerçeve çizdikten sonra Kemal Tahir’i Kayalı için önemli, belki Türk entelektüel hayatındaki en önemli isim kılan niteliklerine değinmekte yarar var. Kayalı’nın *ideal entelektüel anlayışı* da Kemal Tahir’i önemsemesinde rol oynar. Kemal Tahir’e göre entelektüel bağımsızdır, devlet dışıdır, günlük siyasete göre şekillenmez, düşünsel dönüşümlerini açıkça tartışır. Bu özellikler Kayalı’nın iyi entelektüel tasvirine yakındır.

Kurtuluş Kayalı’nın en çok önemsedığı isimler, entelektüel modalardan dışında kalan, yerli toplumsal meseleleri tarihsel süreklilik içinde ele alan ve devletle mesafeli durabilmiş romancı, sinemacı ve düşünürlerdir. Bu hattın merkezinde, Kayalı’nın entelektüel sıralamasının başında Kemal Tahir’in yer aldığını söyleyebiliriz. Hakkında müstakil kitap çıkardığı

ikinci isim ise bir yönetmen olan Metin Erksan'dır (Kayalı, 2004a). Bu iki ismi Türk sosyal bilimcileri olarak Niyazi Berkes, İdris Küçükömer, Baykan Sezer izler (Yıldız, 2016, s. 43). Hilmi Ziya Ülken, Sezai Karakoç gibi isimlerin de ilave edilebileceği bu yazarların ortak noktası, Türkiye'ye dair özgün ve yerli bir düşünsel meraka sahip olmalarıdır. Kısacası Kayalı'nın olumlayıcı yaklaşımı Kemal Tahir'le sınırlı kalmaz. Kayalı (2004b) "Türkiye'nin olağanüstü zengin sosyoloji literatürü"nde en çok önemsenmesi gereken yazarları "bütün eserleri"nin önemini vurgulayarak ama yer yer "özellikle" notuyla eser isimleri de anarak ve numaralandırarak şu şekilde sıralar: 1. Kemal Tahir (romanları ve *Notlar*'ı), 2. Baykan Sezer (Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları), 3. Doğan Ergun (Türk Bireyi Kuramına Giriş), 4. Niyazi Berkes (Türkiye'de Çağdaşlaşma), 5. Sezai Karakoç (şair kitapları hariç), 6. Sabri Ülgener (Zihniyet, Aydınlar ve *İzm*/ler), 7. İdris Küçükömer (Düzenin Yabancılaşması: Batılama), 8. Hilmi Ziya Ülken, 9. Turhan Yörükân ve Ayda Yörükân (sosyolojik metinleri), 10. İstanbul Sosyoloji (Korkut Tuna, İsmail Coşkun vd.), 11. Genç Kuşak (Hakan Arslanbenzer, Fahrettin Altun vd.). Kayalı bu sıralamada da Kemal Tahir'e ilk sırayı verir. Bu anlamda Kayalı'nın, Kemal Tahir'i bütün sayılan özellikleriyle Türk düşünce hayatındaki tek yıldız olarak değil, en parlak yıldız olarak gördüğü anlaşılır.

Kemal Tahir'in birinci sırada olmasının nedenleri neler olabilir, diye düşündüğümüzde birkaç sebep öne çıkmaktadır: Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğini en erken fark edenlerden biridir. Buna bağlı olarak, Kemalist söylemin bazı olayları gizlediğini, bazı aktörleri olduğundan kötü gösterdiğini, Gökalp'in (2017) *Türkçülüğün Esasları*'ndaki çerçevesine benzeyen, adeta siyah-beyaz bir Osmanlı karşıtlığı geliştirdiğini orta koymuştur. Osmanlı kuruluş döneminden itibaren yeniden bir sosyal tarih yazma çabasına girişmiştir. Üstelik bunu sosyal tarihteki "siyasi dönemeç"ten (*political turn*) çok önce, siyasal ve sosyal olanı bir bütünlük içinde ele almıştır. Nitekim Arslanbenzer (2010) onu "siyasi roman" yazarı olarak anmaktadır. Kemal Tahir yabancı teorilere kayıtsız teslim olmamıştır. Popüler entelektüel modalardan dışında kalmıştır. Yerli düşünce geleneği içinde dış etkileri seçerek kullanmıştır. Geçmiş değil bugünü anlamak için tarihle ilgilenmiştir. Devlet dışı bir figürdür ve düşünsel bağımsızlık açısından güçlüdür.

Kayalı'nın entelektüelleri değerlendirirken odaklandığı en önemli kıstas belki de *yerlilik meselesidir*. Kayalı'nın yerlilik yaklaşımı ne özcü milliyetçiliğe ne de kültürel/entelektüel kapalılığa dayanır. Bu bağlamda Kemal Tahir, yabancı teorilere kapalı değildir fakat onları merkeze almaz. Öncelikli hedefi yerli toplumu tarihsel sürekliliği içinde, başka bağlam ve yerelliklerden hareketle geliştirilmiş kavramsal ve teorik çerçevelere, Houtondji'nin "dışa dönüklük" (extraversion) diye tanımladığı yaklaşıma eleştirel bakarak anlamaya çalışmaktır. Bu açıdan bir tarihçi, bir sosyolog, nihayet bir tarihsel sosyolog gibi çalışır. Nasıl ki diğer iyi romancı ve yönetmenler, toplumsal konularda yazdıklarında konunun sosyolojik boyutunu ve toplumsal aktörlerini araştırırlar, Kemal Tahir de öyle yapar.

Öte yandan, özellikle yerlilik söz konusu olduğunda, bu araştırmayı yürütürken dini merkeze almaması, merkeze almayı bırakalım, adeta yok sayması dikkat çekicidir. Bu açıdan, dinin nasıl etkisini kaybedeceğine, Türkiye’de sekülerleşmenin nasıl olacağına, seküler safhada Türk toplumunun nasıl bir arada duracağına kafa yoran Berkes ve Mardin’den ayrılır. *Devlet Ana*’da İslam’a Türk kültürü açısından kurucu bir yer vermesi, Kemal Tahir’in Türk toplumunun yerliliğini anlamak için dini ancak yaşayan kültürün altında değerlendirdiğini gösterir. Ama son dönem Türkiye’sine ilişkin romanlarında din neredeyse hiç yoktur. Bu açıdan Kıray gibi, sekülerleşme teorisini benimsemiş görünür. Kayalı, Kemal Tahir’in dine yaklaşımını şu cümlelerle tespit eder: “Kemal Tahir’de 60’lı yılların sol veya Kemalist düşüncesinin uzantısı olarak, Türkiye sanayileşince dinin toplum üzerindeki etkisi azalacak, hatta silinip gidecek düşüncesi var. Bu yüzden dinle ilgilenme gereği duymamış. Bunu bir biçimde başka eksenlerde, başka şeylerin bağımlı değişkeni olarak düşünmüş” (Buçukcu, 2016a, s. 29).

Kayalı’ya göre Kemal Tahir’i öne çıkaran bir diğer özelliği, teori modaları karşısında gösterdiği dirençtir. Teori modalarına direnmek, direnç geliştirebilmek Kemal Tahir’in 1960’lar ve 70’lerdeki teorik modalara (Althussercilik, yeni Marksizm okumaları, kültür teorileri) mesafe koyması, Kayalı için entelektüel bağımsızlığın bir göstergesidir. Kayalı, Türkiye’de düşünce ortamında modaya kapılan, dönemin rüzgârına göre pozisyon alan entelektüelleri eleştirir. Kemal Tahir ise modaların dışında durur. Bu nedenle Kayalı’nın düşünce sosyolojisinde merkezi bir figürdür, fakat tek yıldız değildir; başka yıldızlarla birlikte konumlandırılır. Kayalı adeta en parlak yıldızı övmek için değil, yerini doğru tespit etmek için inceler. Nitekim hem Taner Timur’un hem Mete Tunçay’ın Kemal Tahir eleştirilerini dikkate alır ve önemser.

Olumsuz örnekler olarak, Kemalizmi herkes eleştirirken eleştirmek, eleştirmek gerektiğinde susmak, 60’larda Kemalizmle ittifak edip 80 sonrasının yeni konjonktüründe uzaklaşmak Kayalı’ya göre entelektüel tutarsızlığın göstergeleridir. Hele de bu değişmeler ilgili entelektüeller tarafından bir özdeşünüm göstergesi olarak dile getirilip izah edilmediğinde, yahut daha kötüsü, hiç fark edilmediğinde... Bu anlamda Kayalı’nın (2017) bizzat kendi entelektüel gelişimi ve seyri üzerine kapsamlı bir yazı yazmış olması anlamlıdır. Kayalı’ya göre Kemalizm eleştirisi Türkiye’de esas olarak 1980’lerin sonu ve özellikle 1990’lardan itibaren popülerleşmiş, entelektüel ve siyasal maliyeti olmayan “kolay” bir söylem hâline gelmiştir. Bu kolaylaşmanın arkasında, 12 Eylül sonrasında Kemalizm’in yeniden tanımlanmaya çalışılması, Kemalizm eleştirisinin siyasal ve entelektüel bir risk olmaktan çıkıp birden çok politik kampın söylemi içinde moda olan güvenli ve popüler bir pozisyona dönüşmesi yatmaktadır.

Kayalı’ya göre Kemal Tahir’in en önemli katkılarından biri Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğini esas almasıdır. Kemal Tahir Cumhuriyet’in Osmanlı’dan kopuşuna dair mitle kur-

duğu ilişkiyi erken dönemde sorgulamıştır. Ona göre Cumhuriyet ile Osmanlı arasında radikal bir kopuş değil; dönüşerek devam eden yapısal süreklilikler vardır. Bu, Cumhuriyet'in ilk döneminde inşa edilen Osmanlı yaklaşımını büyük ölçüde sürdüren 60'lar ve 70'ler Türkiye'si veyada dar anlamda solu için oldukça radikal bir iddiadır.

Kayalı'ya göre Kemal Tahir'in tarihle ilgilenme biçimi de özel bir denge konumunu yansıtır. Buna göre, tarihle ilgilenmek, bugünün ihtiyaçlarına göre tarihi çarpıtarak bir şeylere indirgemek ile iki yanlış uç arasında sıkışmıştır. Buna mukabil, bu iki ucun ikisini de doğru bulmaz. Kemal Tahir'i önemli kılan, bu iki yanlış kutuptan uzak durabilmiş olmasıdır. Kemal Tahir'in tarihle kurduğu bağ, tarihe yönelik ilgisi, bizatihi geçmişi kazmak, geçmişin kendisini anlamak için değil, bugünü anlamak içindir. Bu anlamda tarihsel sahneler kurduğunda sadece bugün ya da sadece geçmiş için, onun namına çalışmaz. Hem geçmişi hem bugünü gözetir. Tarihi yeniden yazma iddiası taşır ama bunu bugünün sosyal meselelerine ışık tutmak için yapar. Olayları parmak sallayan bir ahlakılıkla değil, yapısal bir merakla ele alır. Türk tarihini bir bütün olarak kavramaya yönelir: Orta Asya, İslam, Anadolu, Osmanlı ve Cumhuriyet arasındaki geçişler, etkileşim, ilişkisellik, süreklilik ve farklılaşmaları anlamaya çalışır. Bu anlamda Kemal Tahir'in romanları da yalnızca tarihsel roman değildir; siyasi-sosyal yapıları anlamak için kurgulanmış sosyolojik laboratuvarlardır. Kemal Tahir, diğer siyasi roman ya da tarihsel romanlarıyla belli üslup yakınlıkları taşısa bile düşünsel derinliği bakımından farklı bir kategoride değerlendirilmelidir.

Kayalı'ya göre Kemal Tahir'i değerli kılan özelliklerden biri, kendi mantığına göre Türk tarihini ve düşünce tarihini sürekli yeniden okuyup, kendi mantığı çerçevesinde bazı konuşulmayan konu ve sorunları gündeme getirme tavrıdır. Kemal Tahir'in Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliği vurgusu ve Kemalizm eleştirisi bunlardan biridir. Üstelik Kemal Tahir bunu en zor ve en az yaygın olduğu dönemde yapmıştır. Kayalı'ya göre Kemalizm eleştirisi farklı dönemlerde farklı anlamlara gelir. Bu nedenle bir entelektüelin Kemalizm'e yaklaşımı, içinde bulunduğu dönemin konjonktürüyle birlikte dşnlmelidir. Kemalizm eleştirisinin dönemsel zorluklarına baktığımızda, 1960'larda Kemalizmi eleştirmek risklidir; bu dönemde eleştirenler orijinaldir. 1980'lerden sonra ise Kemalizmi eleştirmek bir "moda" haline gelir, değeri düşer.

Kemal Tahir'in Kemalizm eleştirisi ise, Kayalı'ya göre iki noktada önem taşır. İlk olarak Osmanlı-Cumhuriyet kopuş mitini eleştirir. İkinci olarak da Osmanlı'nın belirleyiciliğini ortaya koyar. Ancak İslam'ı yeterince merkeze almaması, Kayalı'nın (Buçukcu, 2016b, s. 29) da isabetle belirttiği bir sınırlılıktır. Kemal Tahir, sekülerleşme teorisinin etkisiyle dinin toplumsal açıklayıcılığını kmser; oysa Türkiye'ye özgü düşünce üretimi açısından kritik olan Berkes ve Mardin gibi isimler, dine hem eleştirel hem olumlu bakabilmektedir.

Kayalı'nın belirgin özelliklerinden biri, entelektüel modalara ve güncel yönelimlere eleştirel yaklaşabilmesidir. Ona göre entelektüelin görevi, moda uymak değil; modanın neden moda olduğunu açıklayabilmektir. Bu bağlamda Kemal Tahir yeni yönelimlere hemen teslim olmaz, popüler kavramlarla düşünmez, Batı düşüncesine kapalı değildir ama büsbütün açık da değildir, kendini özerk ve bağımsız bir pozisyonda tutar. Bu anlamda Kemal Tahir'in özgün konumu olan yerlilik, özcü bir milliyetçilikle karıştırılmamalıdır.

Kurtuluş Kayalı'nın Kemal Tahir'e yaklaşımını belirleyen önemli unsurlardan biri, moda teslim olmama tavrını merkeze almasıdır. Bu tavır, yalnızca entelektüel bir inat ya da kişisel bir duruş değildir; Kayalı'ya göre Türkiye'de düşünsel sürekliliğin korunması açısından kritik bir eşiğe işaret eder. Moda, burada dönemselsel olarak ilgi gören ideolojik yönelimleri, kısa ömürlü teorik eğilimleri ve toplumsal gerçeklikle temas etmeyen düşünsel yönelişleri temsil eder. Kemal Tahir'in bu eğilimlerden uzak durması, Kayalı açısından onu diğer pek çok aydından ayıran temel ölçüttür. Bu aynı zamanda modanın karşısında, bir kanon inşası anlamına gelmektedir. Kemal Tahir aslında esas aldığı kaynaklarla moda karşısında bir okuma önerisi de yapmış olmaktadır. Okuyucularına Osmanlı tarihçileri vb. çeşitli kaynakları okumayı, onlardan oluşan bir kanon üzerinden bütün sosyal bilimler tartışmalarını yürütmeyi telkin eder.

Kayalı'ya göre Türkiye'de entelektüel hayatın en belirgin problemlerinden biri, düşüncenin tarihsel bağlamından koparılıp belli bir dönem ruhuna uygun hâle getirilmesidir. Bunun sonucunda ortaya çıkan düşünsel ürünler, toplumsal gerçeklikten ziyade entelektüel çevrelerin beklentilerine göre biçimlenmektedir. Kemal Tahir'in meseleleri tarihsel-toplumsal derinliği içinde ele alması, Kayalı'nın gözünde moda teslim olmamanın en açık göstergesidir. Kayalı, Kemal Tahir'in bu yaklaşımını Türkiye'de düşüncenin seyrini anlamak bakımından bir turnusol kâğıdı olarak görür: Entelektüellerin büyük kısmı tarihsel sürekliliklere kulak tıkarken, Kemal Tahir tam tersine bu sürekliliklerden hareketle bir çözümleme üretmiştir. Bu nedenle Kayalı, Kemal Tahir'in tavrını sadece bir düşünsel tercih olarak değil, Türkiye'nin toplumsal mantığının kavranması için zorunlu bir yöntem olarak değerlendirir. Yani Kemal Tahir hem tarihte hem de düşünce tarihi itibarıyla bir süreklilik peşindedir. Bu da entelektüel modaların karşısına anlamlı bir Türk kanonu koyma ve bu kanona bizzat eserleriyle katkı yapma çabasında kristalize olur.

Kayalı'nın bu çerçevede vurguladığı bir başka boyut, Kemal Tahir'in düşünsel bağımsızlığına bağlı olarak oluşan yalnızlığıdır. Kemal Tahir, ne sol çevrelerin düşünce modasına tam olarak eklenmiş ne de sağ çevrelerin tarih okuma biçimlerini benimsemiştir. Bu "ara konum", dönemin kültürel atmosferi içerisinde çoğu zaman dışlanma ve anlaşılma ile sonuçlanmıştır. Kayalı'nın değerlendirmesine göre bu dışlanma, tam da moda teslim olmamanın doğal sonucudur. Kayalı, Kemal Tahir'in entelektüel meşruiyet arayışına ihtiyaç duymadan kendi tarihsel-toplumsal mantığını inşa etmesini, Türkiye'de nadir

rastlanan bir entelektüel örnek olarak niteler. Ona göre Kemal Tahir'in düşüncesi, hâkim paradigma ile uyumlu olmak için biçim değiştirmemiştir; aksine, paradigmanın sınırlarını görünür hâle getirmiştir.

Modaya teslim olmamak, Kayalı'nın okumasında yalnızlıkla el ele yürür. Kemal Tahir'in entelektüel yalnızlığı, Kayalı tarafından bir yetersizlik ya da dışlanmışlık göstergesi olarak değil, üretkenliğinin önkoşulu olarak yorumlanır. Kemal Tahir'in pek çok tartışmayı kendi başına geliştirmesi, tarihsel veriyle kurduğu yoğun ilişki ve sınırlı entelektüel çevrelere rağmen özgün bir düşünce damarı oluşturması, Kayalı'ya göre bu yalnızlığın olumlu yönde işleyen yüzüdür. Kayalı, Türkiye'de aydınların çoğu zaman belirli çevrelere, ideolojik kümelere ya da akademik gruplara yaslanarak meşruiyet kazandığını; Kemal Tahir'in ise bunu reddederek kendi düşünsel ağırlık merkezini oluşturduğunu vurgular. Bu, Kayalı'nın entelektüel kıstasları açısından önemli bir ölçüttür: Aydın, moda olanın değil, doğru olduğuna inandığı açıklamanın peşinden gitmelidir.

Öte yandan Kemal Tahir entelektüel konum itibarıyla büsbütün benzersiz ve tek başına değildir. Diğer entelektüellerle karşılaştırmalı bir analiz onun derdini anlayan, onunla benzerlik ve paralellikler taşıyan akranları ve takipçileri olduğunu gösterir. Küçükömer ile Kemal Tahir'in benzerlik ve farkları üzerinde müstakil olarak bir araştırma yapılması gerekli görünmektedir örneğin. Cumhuriyet'in kopuş olduğu mitiyle hesaplaşmaları ve tarih yazımını yeniden kurma çabaları aralarındaki önemli bir benzerlik olarak öne çıkmaktadır. Metin Erksan ve Baykan Sezer'de de Kemal Tahir'e benzer bir yerli düşünce arayışı olduğundan söz edilebilir. Edebiyat alanında da Oğuz Atay ve Ece Ayhan gibi isimlerin yazdıklarında Kemal Tahir'den izler bulmak mümkündür.

Kemal Tahir'in Türkiye Tasarımı ve Kayalı'nın Eleştirel Yaklaşımı

Kurtuluş Kayalı'nın Kemal Tahir'e yönelik ilgisi, yalnızca Kemal Tahir'in tarihsel sezgisine ya da modaya direnme tavrına dayanmaz; aynı zamanda Kemal Tahir'in Türkiye'nin toplumsal yapısına dair geliştirdiği özgün tasarımın sosyolojik önemine de dayanır. Kayalı, Kemal Tahir'in Türkiye tasarımını bir ideoloji projesi olarak değil, tarihsel-toplumsal malzemenin içinden diyalektik bir biçimde türetilmiş bir düşünsel çerçeve olarak okur. Bu çerçeve, Kayalı'nın hem olumlu bulduğu hem de zaman zaman eleştirel mesafe koyduğu bir niteliğe sahiptir.

Osmanlı-Türkiye Sürekliliğine Dayalı Bir Toplumsal Tasavvur

Kemal Tahir'in Türkiye tasarımının en belirgin unsuru, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan toplumsal ve kurumsal süreklilik vurgusudur. Kemal Tahir'e (2020) göre Türkiye, Batı'daki feodalite deneyiminden geçmemiştir ve bu tarihsel özgüllük modernleşme süreçlerinin anlaşılmasında belirleyici bir rol oynar. Kayalı, bu tespiti hem önemli bir başlangıç

noktası hem de Türkiye'nin sosyal bilimsel analizlerinde sıkça göz ardı edilen bir boyut olarak değerlendirir. Kayalı'nın okumasında bu tasarım, Türkiye'nin toplumsal mantığını anlamak için vazgeçilmezdir. Çünkü ona göre Türkiye, Batı'nın toplumsal evrim çizgisinin basit bir tekrarı değildir; bu nedenle Türkiye'yi anlamak için yerel tarihsel verilerin kurucu bir rolü vardır. Kemal Tahir'in bu bağlamda geliştirdiği yaklaşım, Kayalı'nın Türkiye'nin düşünsel yapısına ilişkin genel tezleriyle uyum içindedir.

Devletin Merkeziliği ve Toplumun Konumlanışı

Kemal Tahir'in Türkiye tasarımı devlet yalnızca siyasal bir örgütlenme biçimi değil, toplumsal ilişkilerin üretim ve yeniden üretiminde belirleyici bir kurumdur. Osmanlı'dan devralınan güçlü merkezileşmiş yapı ve politik kültür, Kemal Tahir'e göre, Türkiye'nin modern dönemini açıklayan en önemli anahtarlardan biridir. Kayalı ise bu devlet merkezli okumanın hem güçlü hem de tartışmaya açık yönlerini vurgular. Ona göre Kemal Tahir, devletin tarihsel rolünü doğru biçimde öne çıkarmış, ancak yer yer toplumun otonom dinamiklerini geri planda bırakmıştır. Kayalı'nın eleştirileri bu noktada yoğunlaşır: Kemal Tahir'in toplumsal sınıflara, alt gruplara ve gündelik hayata ilişkin çözümlemeleri geniş olmakla birlikte, modern dönemde devlet-toplum ilişkisindeki karşılıklı belirlenim süreçlerini yeterince ayırtmadığı düşünülebilir. Buna rağmen Kayalı, Kemal Tahir'in devlet kavrayışını Türkiye'nin modernleşme tartışmalarının temel referanslarından biri olarak görür. Bu çerçevede, Türkiye'nin siyasal kültürünü ve toplumsal örgütlenme tarzını çözümlerken hâlâ geçerliliğini koruyan bir açıklama gücüne sahiptir.

Batı-Dışı Modernleşme Deneyimi Olarak Türkiye

Kayalı'nın Kemal Tahir değerlendirmesinde kritik bir boyut, Kemal Tahir'in Türkiye'yi Batı-dışı bir modernleşme örneği olarak ele almasıdır. Kemal Tahir, Türkiye'nin Batı modeli üzerinden açıklanmasını yetersiz bulur ve Türkiye'nin modernleşme süreçlerinin iç mantığını Osmanlı toplumsal yapısındaki özgüllüklerden türetir. Kayalı, Kemal Tahir'in bu yaklaşımını Türkiye'de düşünsel bağımsızlığın önemli bir parçası olarak görür. Ona göre Kemal Tahir, Türkiye'nin modernleşmesini Batı uygarlığının normatif standartlarıyla ölçmek yerine, kendi tarihsel-toplumsal gerçekliği içinde konumlandırmıştır. Bu da Kayalı'nın "yerli düşünce imkânı" dediği alanın genişlemesine katkı sağlar. Bununla birlikte Kayalı, Kemal Tahir'in zaman zaman Batı-Doğu karşıtlığına fazla önem verdiğini; bu karşıtlığın bazı çözümlemelerde gereksiz bir ikiliğe dönüştüğünü belirtir. Yine de bu eleştirisi, Kayalı'nın Kemal Tahir'in açtığı düşünsel hattın önemini azaltmaz; aksine, bu hattın daha da geliştirilmesi gerektiğine işaret eder.

Toplumsal Ütopya ile Sosyolojik Tespit Arasında Kemal Tahir

Kemal Tahir'in Türkiye tasarımı toplumsal bir "ütopya" boyutu da vardır: Tarihsel sürekliliğin içinden devşirilen bir toplum tasavvuru. Kayalı, Kemal Tahir'in bu ütopyacı

yönünü yapıcı bir unsur olarak değerlendirir; çünkü bu yön, Türkiye’de sosyal bilimlerin ihmal ettiği bir alanı, geleceğe ilişkin tarihsel-toplumsal bir projeksiyonu içerir. Kayalı’nın eleştirel pozisyonu ise bu ütopyanın zaman zaman belirli tarihsel verilerin ötesine geçen bir genelleştirme eğilimi taşımasıyla ilgilidir. Ona göre Kemal Tahir’in Türkiye tasarımı güçlü bir tarihsel sezgiye dayanmakla birlikte, bazı noktalarda açıklayıcı olmaktan ziyade normatif bir nitelik kazanabilir. Yine de Kayalı, bu normatif boyutun Kemal Tahir’in düşüncesinin bütünlüğünü zayıflatmadığını; aksine, ona özgün bir yön verdiğini savunur.

Kayalı’nın Eleştirel Sadakati

Kayalı’nın Kemal Tahir’e yaklaşımını belirleyen temel tutum “eleştirel sadakat” olarak ifade edilebilir. Bu sadakat, düşünceye körü körüne bağlanmayı değil, düşüncenin açtığı imkânları geliştirme isteğini içerir. Kayalı, Kemal Tahir’i eleştirirken bile onun Türkiye’nin düşünce hayatında açtığı hattın hayati önemini sürekli vurgular. Kemal Tahir’in çözümlerinin mutlak doğrular değil, Türkiye’yi anlamaya yönelik güçlü ama tartışmaya açık girişimler olduğunu ifade eder. Kayalı’nın bu yaklaşımı, Kemal Tahir’i bir düşünce otoritesi olarak değil, bir tartışma alanı olarak konumlandırır. Türkiye’nin modernleşme deneyimi, toplumsal yapısı ve tarihsel mantığı üzerine düşünmek isteyen herkesin Kemal Tahir ile hesaplaşması gerektiği yönündeki vurgusu da buradan kaynaklanır.

Sonuç

Kayalı’ya göre bir düşünürü yeniden gündeme getirmenin, okumanın tek nedeni unutulmuş olması olamaz. Önemli olan, dönemler arası akış içinde düşünürün gerçekten ne söylediğini kavrayabilmektir. Bu anlamda Kemal Tahir’in tekrar tekrar gündeme gelmesi, Türkiye’nin temel meseleleriyle ilgili bugün hala “ilgili” kalabilen eserler vermiş olmasıdır. Nitekim bu neticenin arkasında da, Kemal Tahir’in kendi yazdığı dönemde kimsenin ilgilenmediği Osmanlı tarihçileri ve teorisyenlerle ilgilenmiş olması, kendi problem ettiği hususlar çerçevesinde onlara ulaşması yatmaktadır.

Kayalı’ya göre Kemal Tahir’i Türkiye’de toplumsal tarih ve düşünce tarihi açısından bir tür “zorunlu okuma” hâline getiren husus, modaya teslim olmayan tavrının sonucudur. Kemal Tahir’in sosyolojik sezgileri, tarihsel sürekliliğe dayanan analizleri ve yerli toplumsal yapıyı kavrama çabası, onun düşüncesinin dönemselsel değil kalıcı olmasını sağlamıştır. Kemal Tahir düşüncesinin belirli bir ideolojik kategoriye indirgenemeyecek kadar kapsayıcı olması ve kısa vadeli tartışmaların değil, uzun erimli toplumsal dinamiklerin izini sürmesi, katkılarının hâlâ geçerliliğini korumasını ve Türkiye’nin tarihsel-toplumsal yapısını anlamak isteyen herkesin Kemal Tahir’le hesaplaşma ihtiyacı duymasını getirir (Belge, 2023; Bora & Özkul, 2023; Örnek, 2025a, 2025b).

Kayalı da Kemal Tahir gibi Türkiye’de sosyal bilimlerde henüz kavramsız bir safhada olduğumuzun farkında gibidir. Bu sebeple yazarken daha betimsel ve polemikçi bir üslup kullanır. Tarafları izah eder. Adeta yakın gelecekte gerçekleşebilecek bir kavramsal inşa için hazırlık yapar, malzemeleri hazır eder. Bu anlamda Sezer’in işaret ettiği, kendimiz hakkında kendi kavramlarımızla düşünebildiğimiz safhanın bir emekçisi, habercisi olarak görülebilir. Kayalı’nın bu anlamda Türk düşüncesine bakışı bütüncüdür. Kemal Tahir’in Türk toplumuna bakışıyla benzerlik arz eder. Türk düşüncesini belli bir ideolojiye hapsedmeden bakar ve Kemal Tahir’i Hikmet Kıvılcımlı (Kayalı, 2023b, s. 334), Sezai Karakoç (Kayalı, 2023b, s. 339) gibi isimlerin de birer parçası olarak hak ettiği yere konduğu bir bütünlük içinde okumaya çalışır. Üstelik bunu yaparken Türk düşüncesini akademi ve bilimsel alanla sınırlı da görmez ve tarih ile sosyolojinin yanı sıra edebiyat ve sinemanın da dahil edildiği bir bütünlük fikriyle bakar.

Kayalı temelde düşüncenin sosyal tarihini de hesaba katan bir düşünce tarihçisi olduğu için Kemal Tahir’le ilgilenme biçimi Kemal Tahir’in fikri dönüşümlerinin ve okunma biçimlerinin “bilgi sosyolojisi”ni de içerir. Kayalı’ya göre düşünceyi, bu bağlamda Kemal Tahir’in düşüncesini anlamak için sadece kitaplaşmış fikirlere bakmak yetmez. Süreli yayınlarda kalmış dergi/gazete yazıları, söyleşiler, soruşturmalar, mektuplaşmalar, romanların farklı nüshaları arasındaki farklar da çok önemlidir. Bu anlamda halihazırda yaşanan “Kemal Tahir rönesansı”nın yayıncılık alanındaki yansımaları Kayalı’nın daha bütünlüklü bir Kemal Tahir resmi girişimine önemli katkılar barındırmaktadır (Avcı, 2023; Coşkun, 2023; Ergül Aslan, 2023; Kaya, 2023; Kemal Tahir, 2024a, 2024b).

Kurtuluş Kayalı’nın Kemal Tahir’e yaklaşımı, basit bir “Kemal Tahir’i seven bir akademisyen” tavrının çok ötesindedir. Kayalı, Kemal Tahir’i Türkiye’de entelektüel bağımsızlığın, yerli düşünme çabasının ve tarih–toplum ilişkisini modalardan dışında anlamaya çalışan nadir örneklerden biri olarak konumlandırır. Kayalı’nın Kemal Tahir ilgisi temelde düşünsel bir benzerlikten çok, kıstaslarının Kemal Tahir’de somutlaşmasından kaynaklanır. Kemal Tahir, moda teslim olmayan, teorik şemalara kapılmayan, Türkiye’yi anlamak için emek veren bir entelektüel tipinin örneğidir. Kayalı’nın tarihle ilgilenme biçimlerine yönelik eleştirisi ile Kemal Tahir’in geçmişle ilgilenme biçimi örtüşür: Tarih bugünü anlamanın aracıdır, amaç değildir. Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliği konusunda Kemal Tahir’in yaklaşımı, Kayalı’nın tarihsel perspektifiyle paralellik taşır. Kayalı’nın koroya karşı duruşu, Kemal Tahir’in entelektüel yalnızlığıyla yankılanır. Sonuç olarak Kayalı’nın Kemal Tahir okumaları, Türkiye’de düşünce tarihinin nasıl, kimlerle ve hangi ölçütlerle yazılabileceğine dair özgün bir örnek sunmakta; Kemal Tahir’i ne ideolojik bir sembole indirgemekte ne de tekil bir parlak figür olarak yüceltmektedir. Onun yaptığı, entelektüel bir tipolojinin Türkiye’ye özgü temsilcisini titizlikle incelemektir.

Finansman Beyanı	Bu araştırma; kamu, ticari veya kâr amacı gütmeyen sektörler kuruluşlarından herhangi bir hibe almamıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı	Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayımlanmasıyla ilgili olarak herhangi bir muhtemel çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
Yazar Katkıları	Bu makale tek yazarlıdır. Kavramlaştırma, metodoloji, araştırma, yazım ve düzenleme süreçlerinin tamamı yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.
Etik Kurul Onayı	Bu çalışma, birincil veri toplama (anket, görüşme, deney vb.) içermediğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.
Yapay Zekâ Kullanım Beyanı	Bu makalenin hazırlanmasında yapay zekâ destekli araçlar kullanılmamıştır.
Funding Statement	This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.
Declaration of Interests	The author declares that there is no conflict of interest regarding the research, authorship, and/or publication of this article.
Author Contributions	This is a single-authored article. Conceptualization, methodology, investigation, writing, and editing were all carried out by the author.
Ethics Approval	This study did not involve primary data collection (surveys, interviews, experiments, etc.) and therefore did not require ethics committee approval.
Artificial Intelligence Usage Statement	No artificial intelligence-assisted tools were used in the preparation of this article.

Kaynakça / References

- Ahmed Cevdet Paşa. (2025). *19. yüzyılda Osmanlı devlet yönetimi-tezakir* (4 C., S. A. Kahraman, Ed.). Yeditepe Yayınevi.
- Akşit, B. (1986). Türkiye’de sosyoloji araştırmaları: Bölmelenmişlikten farklılaşma ve çeşitlenmeye. S. Atauz (Ed.), *Türkiye’de sosyal bilim araştırmalarının gelişimi* içinde (s. 195–232). Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Akşit, B. (2008). Bilimsel araştırmalar ve Türkiye’nin sosyolojik dönüşümü üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 6(11), 269–302.
- Alatas, S. F., Chen, H.-F., & Patel, S. (2024). Introduction: Intellectual decolonization: Contexts, critiques and alternatives. *Sociology Compass*, 18(8), e13252. <https://doi.org/10.1111/soc4.13252>
- Arslanbenzer, H. (2010). Siyasi romanın mihreri: Kemal Tahir. M. F. Andı & E. Eğribel (Ed.), *Kemal Tahir 100 yaşında* içinde (s. 237–240). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Avcı, M. G. (Ed.). (2023). *1936 model gençler 1930’ların edebiyat ortamı ve Kemal Tahir*. Ketebe Yayınevi.
- Belge, M. (2023). “Hatasıyla sevabıyla” Kemal Tahir. *Birikim*, 416, 7–12.
- Bora, T. & Özkul, B. (2023). Kemal Tahir’in sağı-solu. *Birikim*, 416, 6–7.
- Buçukcu, Ö. (Ed.). (2016a). *Hikaye şu: Türk düşüncesinin kaderi -Kurtuluş Kayalığı’na armağan-*. Tezkire Yayınları.
- Buçukcu, Ö. (2016b). Kurtuluş Kayalığı ile Türk düşüncesi üzerine. Ö. Buçukcu (Ed.), *Hikaye şu: Türk düşüncesinin kaderi -Kurtuluş Kayalığı’na Armağan-* içinde (s. 1–36). Tezkire Yayınları.
- Bulut, Y. (2021). *Türk sosyolojisinin kısa tarihi*. Alfa Yayınları.
- Connell, R. (2018). Decolonizing sociology. *Contemporary Sociology*, 47(4), 399–407. <https://doi.org/10.1177/0094306118779811>
- Coşkun, İ. (Ed.). (1991). *75. yılında Türkiye’de sosyoloji*. Bağlam Yayınları.
- Coşkun, İ. (Ed.). (2023). *Kemal Tahir ve “Türk romanı”: Eleştiriler, tartışmalar, cevaplar*. Ketebe Yayınevi.
- Eliaçık, Z. (Direktör). (2021, Aralık 21). *Prof. Dr. Kurtuluş Kayalığı Kemal Tahir’i anlattı: “Kemal Tahir Türkiye’dir”* [Video recording]. Anadolu Ajansı. <https://www.youtube.com/watch?v=j6P0m85p9ew>

- Ergül Aslan, A. (Ed.). (2023). *Kemal Tahir ve devlet ana: Devlet ana ve Türk romanı üzerine Dost Dergisi yazıları ve soruşturmaları*. Ketebe Yayınevi.
- Geçgin, E. (2013). Türkiye'de sosyoloji (1800'lerden 1940'lara). L. Ünsaldı & E. Geçgin, *Sosyoloji tarihi dünya'da ve Türkiye'de* içinde (s. 213–270). Heretik Yayıncılık.
- Gökalp, Z. (2017). *Türkçülüğün esasları* (6. basım). Ötügen.
- Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve Türk sosyolojine etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 41–60.
- Kabakçı, E. (2011). Durkheim ve Gökalp: Tarih, ideoloji ve sosyolojinin özerkliği meselesi. K. Tuna & İ. Coşkun (Ed.), *Ziya Gökalp* içinde (s. 205–217). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kabakçı, E. (2014). Bir yeniden yorumlama örneği: Ahmed Rıza'nın "pozitivizm"i. *Sosyoloji Dergisi*, 28, 27–71.
- Kaya, N. P. (2023). *Size paydos bize marş marş: Kemal Tahir ve Geçit Dergisi*. Ketebe Yayınevi.
- Kayalı, K. (2004a). *Metin Erksan sinemasını okumayı denemek*. Dost Kitabevi.
- Kayalı, K. (2004b, Temmuz 7). Türkiye'de sosyoloji yazıları. *Anovasofie*.
- Kayalı, K. (2009). *Türk Düşünce Dünyasında yol izleri* (3. basım). İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (Ed.). (2010). *Bir Kemal Tahir kitabı: Türkiye'nin ruhunu aramak*. İthaki Yayınları.
- Kayalı, K. (2014). *Türk düşünce dünyasının bunalımı* (4. basım). İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2017). Kişisel izlenimler eşliğinde bizim kuşağın temsili nitelikler taşıyan düşünsel atmosferi üzerine düzensiz notlar. A. Yıldız (Ed.), *Türkiye'den aydın portreleri I: Kurtuluş Kayalı* içinde (s. 158–198). Doğu Batı.
- Kayalı, K. (2018). Türk romanı ekseninde Türkiye'yi okuma teşebbüsü ile sosyolojik metinlere yansıyan Türkiye fotoğrafı arasında bağlantı kurulabilir mi? M. A. Akyurt (Ed.), *Edebiyat ve sosyoloji* içinde (s. 71–106). Alfa.
- Kayalı, K. (2021). *Düşüncenin coğrafyası: Toplum, tarih ve kültürden soyutlanma*. Ketebe Yayınevi.
- Kayalı, K. (2023a). Kemal Tahir'in Cumhuriyet dönemini okuma eylemi üzerine bazı düşünceler. H. Bozyer (Ed.), *Edebiyat ve Cumhuriyet* içinde (s. 93–103). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kayalı, K. (2023b). *Kemal Tahir'in entelektüel portresi*. Ketebe Yayınevi.
- Kemal Tahir. (2020). *Notlar 10: Osmanlılık / Bizans*. İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir. (2024a). *Fatma İrfan'a mektuplar* (H. Sağlam, Ed.). Ketebe Yayınevi.
- Kemal Tahir. (2024b). *Ziya İlhan'a mektuplar* (H. Sağlam, Ed.). Ketebe Yayınevi.
- Kırmızı, A. (2021). Küresel tarih: İmkanlar ve sorunlar. A. Şimşek (Ed.), *Tarihçilikte disiplinlerarasılık, fırsat mı sınırlılık mı?* içinde (s. 85–103). Yeni İnsan Yayınevi.
- Kongar, E. (Ed.). (1996). *Türk toplumbilimcileri* (3. basım, C. 1). Remzi Kitabevi.
- Korlaelçi, M. (2003). *Pozitivizmin Türkiye'ye girişi*. Hece Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015a). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908* (20. basım). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015b). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu* (12. basım). İletişim Yayınları.
- Örnek, C. (2025a, Kasım 20). Kemal Tahir'den tarih öğrenmek iyi bir fikir mi? *soL haber*.
<https://haber.sol.org.tr/yazarlar/cangul-ornek/kemal-tahirden-tarih-ogrenmek-iyi-bir-fikir-mi-403511>
- Örnek, C. (2025b, Aralık 5). "Anadolu sosyoloğu" olarak Kemal Tahir. *soL haber*.
<https://haber.sol.org.tr/yazarlar/cangul-ornek/anadolu-sosyologu-olarak-kemal-tahir-403980>
- Özdemir, M. Ç. (Ed.). (2008). *Türkiye'de sosyoloji: İsimler-eserler*. Phoenix Yayınevi.
- Patel, S. (2010). *The ISA handbook of diverse sociological traditions*. Sage.
<https://sk.sagepub.com/hmbk/edvol/the-isa-handbook-of-diverse-sociological-traditions/toc>
- Patel, S. (2021). Sociology's encounter with the decolonial: The problematique of indigenous vs that of coloniality, extraversion and colonial modernity1. *Current Sociology*, 69(3), 372–388.
<https://doi.org/10.1177/0011392120931143>

- Patel, S. (2024). What is anti-colonial global social theory? *Sociology Compass*, 18(8), e13259.
<https://doi.org/10.1111/soc4.13259>
- Pinheiro, C. (2024). From the third world to the global south: Definitions of moral geographies of inequality in anti-colonial intellectual traditions. *Sociology Compass*, 18(8), e13262.
<https://doi.org/10.1111/soc4.13262>
- Sezer, B. (1989). Türk sosyologları ve eserleri I. *Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 1–96.
- Tevfik, E. (2019). *Yeni Osmanlılar tarihi*. Kapı Yayınları.
- Toprak, Z. (1996). Osmanlı'da toplumbilimin doğuşu. E. Kongar (Ed.), *Türk Toplumbilimcileri 2* içinde (s. 13–29). Remzi Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1997). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2007). *Ziya Gökalp*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2008). *Dünyada ve Türkiye'de sosyoloji öğretim ve araştırmaları*. Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2017). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi* (13. basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yazıcı, G. (2010). *Türk toplum düşüncesi bağlamında Kurtuluş Kayalı* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi).
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yıldız, A. (2016). Kurtuluş Kayalı üstüne. Ö. Buçukcu (Ed.), *Hikaye şu: Türk düşüncesinin kaderi -Kurtuluş Kayalı'ya armağan-* içinde (s. 39–50). Tezkire.
- Yıldız, A. (Ed.). (2017). *Türkiye'den aydın portreleri I: Kurtuluş Kayalı*. Doğu Batı.